

**ŞERİAT'IN KESTİĞİ PARMAK:
KÂNÛNÎ SULTAN SÜLEYMAN DEVRİNDE
İDAM EDİLEN TARİKAT ŞEYHLERİ**

Reşat ÖNGÖREN*

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren tasavvuf ve tarikatlara karşı yakın alaka duyduğu bilinmektedir. Devletin güç ve imkan bakımından ihtişam devrini yaşadığı Kânûnî Sultan Süleyman devrinde ise bu alakanın en ileri boyutlara ulaştığı görülmüştür. Öyle ki Kânûnî dönemi, özellikle Şeriat çizgisini muhafaza eden Sünnî tarikatlar açısından, bir altın dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.¹ Bununla birlikte aynı dönemde, ikisi Melâmiyye-i Bayrâmiyye'den, biri Gülşeniyye-i Halvetiyye'den olmak üzere üç tarikat şeyhinin idam edildiği de bilinmektedir. O dönemde son derece hürmet ve destek gören tarikat şeyhlerinden bazıları neden darağacına çekilmişlerdir? Bu idamlar, devletin tekkelerle kurduğu samimi münasebetler açısından bir çelişki değil midir? Bu araştırmada, o devirde meydana gelen şeyh idamları ve bunların dîni-tasavvufî gerekçeleri üzerinde durulacak ve böylece şeyhlerin niçin idam edildikleri ortaya konmaya çalışılacaktır. Az önce de belirtildiği gibi Kânûnî devrinde üç şeyh idam edilmiştir: Oğlan Şeyh İsmâil Ma'sûkî, Şeyh Hamza Bâlî, ve Şeyh Muhyiddin Karamânî.

I. OĞLAN ŞEYH İSMÂİL MA'SÛKÎ (ö.945/1538-39)

Kânûnî Sultan Süleyman devrinde ilk şeyh idamı, Melâmiyye-i Bayrâmiyye'den Oğlan Şeyh İsmâil Ma'sûkî'nin² 12 müridiyle birlikte İstanbul'da boynunun vurulmasıyla meydana gelmiştir. Oğlan Şeyh'in hangi gerekçeyle idam edildiği hususuna geçmeden önce, onu idama götüren gelişmelerin

* Dr., TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

1 Kânûnî Sultan Süleyman ve o dönem diğer devlet ricâlinin tasavvuf ve tarikatlara karşı yakın alakası için bk. Öngören, s. 183-258.

2 Melâmiyye piri Ali Aksarayî'nin oğlu olan Oğlan Şeyh İsmâil Ma'sûkî'ye kaynaklarda ayrıca Şeyh Çelebi ya da yalnızca İsmâil Ma'sûkî denildiği gibi, Derviş Kemâl de denilmektedir. *Şeffîne* müellifi Hüseyin Vassâf Bey, *Abvâl-i Melâmiyye* isimli eserinden naklen, ona Oğlan Şeyh isminin, insanı hayrete düşürecek bir güzelliğe sahip olup, çok genç yaşta iken Ayasofya Camii'nde verdiği vaazlarında herkesi kendisine meftûn ettiği için verildiğini kaydetmektedir (Vassâf, II, 281). İsmâil ismi ise, rivâyete göre, Aksarayî'nin şeyhi Bünyamin Ayâşî tarafından doğduğunda verilmiş ve böylece tâ o zaman muhabbet yoluna kurban olacağına işaret olunmuştur (Atâî, s. 89).

kaydedilmesi, mes'elenin daha sağlıklı bir şekilde tahlil edilebilmesine yardımcı olacaktır. Oğlan Şeyh'le alakalı en yeni bilgiler, XVI. asır Melâmîlerinden Abdurrahman Askerî'nin 957 (1550) senesinde tamamladığı Mir'âtü'l-'İşk isimli eserin, değerli araştırmacı İsmail E. Erünsal tarafından ilk defa ilim âlemine tanıtıldığı "Abdurrahman el-Askerî's Mir'âtü'l-'İşk: A New Source for the Melâmî Movement in the Ottoman Empire During the 15th and 16th Centuries" isimli önemli makalesinde bulunmaktadır.³ Burada verilen bilgilere göre, Oğlan Şeyh'i idama götürülen olaylar tâ başından beri şu şekilde gelişmiştir:

Oğlan Şeyh'in babası Melâmiyye pîri Ali Aksarâyî (Alâeddin Aksarâyî, ö.944/1537-38 civarı) memleketi Aksaray'da irşad faaliyetini sürdürmekte iken, henüz sabî yaşta denebilecek genç oğlu Derviş Kemâl (Oğlan Şeyh İsmâil Ma'şûkî, ö.945/1538-39) Kayseri'de ilim tahsil etmekteydi.⁴ O sırada Şeyh Aksarâyî ilk olarak 939 (1532-33) senesinde Baba Hasan isimli dervişini tarikatı yayması için İstanbul'a göndermişti. Baba Hasan İstanbul'da iki ay kadar faaliyet gösterdikten sonra Aksaray'a dönmüş ve yerine Aksarâyî'nin kidedemli dervişlerinden Nebî Sûfî gönderilmiştir. Nebî Sûfî de dört ay sonra, tarikata kazandırdığı çoğu esnaf ve san'atkârlardan oluşan kırk dervişle birlikte Aksaray'a dönmüştür. Bu kırk kişi içinde, yukarıda ismi geçen *Mir'âtü'l-'İşk*'in müellifi Abdurrahman Askerî ve onun daha sonra ikinci şeyhi olacak olan Pîr Ahmed Edirnevî (ö.1000/1592) de bulunmaktadır. Muharrem 940 (Temmuz 1533) tarihinde Aksaray'a varan bu dervişleri Şeyh Aksarâyî çok sıcak bir şekilde karşılamış ve bunlara "Kırklar"⁵ ismini koymuştur.⁶

"Kırklar" Aksaray'da 17 gün kaldıktan sonra Şeyh Aksarâyî kendilerini İstanbul'a geri gönderir. Ancak bu taze dervişlere şeyhten uzak kalmak çok ağır gelir ve ilk fırsatta Aksaray'a geri dönerler. Bunun üzerine Aksarâyî onların başına yaşlı dervişlerinden Dedemzâde Hacı Hayreddin'i koyarak birlikte İstanbul'a gönderir. Ancak Hacı Hayreddin Efendi dervişleri çekip çevirecek kabiliyetten yoksun olduğu için, az zaman sonra dervişler arasında bir takım ihtilaflar başgöstermiştir. Bunun üzerine bazı dervişler tekrar Aksaray'a giderek Şeyh Aksarâyî'nin oğlu Derviş Kemâl'i istediler. Gelsin İstanbul'da başımıza geçerek bize rehberlik etsin diyorlardı. Aksarâyî oğlunun daha çok genç, hatta çocuk denecek yaşta olduğunu ve onların ihtiyaçlarına cevap verebilecek kemâlâtı henüz hâiz bulunmadığını belirterek bu isteklerini reddetti. Ancak onlar ısrar ediyorlardı. Üstelik şeyhin hanımı da dervişlerden yana olup, oğlunu İstanbul'a göndermesi için şeyhe baskı yapıyordu. Sonunda Şeyh Aksarâyî dervişlere Kayseri'ye getmelerini ve eğer hocası Mehmed Abdâl izin verirse o zaman oğlunu İstanbul'a götürebileceklerini söyledi. Mehmed Abdâl dervişlerin talebini hoş karşılamadığı halde, yine de onu götürmelerine izin verdi. Derviş Kemâl'i alıp önce Aksaray'a babasının yanına götürülen dervişleri Şeyh Aksarâyî bir kez daha uyarıp yanlış ve tehlikeli bir iş yaptıklarını söyledi ise de dinlemediler. Ayrıca Aksarâyî'nin hanımı şeyhten, oğluna irşad yetkisi vermesini de istiyordu. Ancak Aksarâyî, "Tarikimizde babadan oğula irşad

3 Bk. Erünsal, s. 95-115.

4 Erünsal, s. 101.

5 "Nücebâ" diye de tabir edilen *Kırklar* bir tasavvuf terimi olarak, halkın hukuku konusunda faaliyet gösteren, karşılaştıkları güçlüklerle karşı onlara yardımcı olan gayb erenlerden kırk velî anlamını taşımaktadır (Uludağ, s. 289, 378).

6 Erünsal, s. 100-101.

yetkisi verme adeti yoktur” diyerek bunu reddetti ve irşad salâhiyetini Kayserili dervişlerden Ahî Baba'ya verdi. Ahî Baba zamanı gelince yetkiyi Derviş Kemâl'e devredecekti.⁷

Oğlan Şeyh'in İstanbul'a gönderilişini, hadisenin bizzat içinde olan Abdurrahman Askerî bu şekilde anlatırken, mezkûr olaydan bir asrı aşkın bir süre sonra Sarı Abdullah Efendi'nin (ö.1071/1660-61) kaleme aldığı *Semerâtü'l-Fuâd* ve ondan naklen diğer kaynaklarda Oğlan Şeyh'in İstanbul'a, Kânûnî Sultan Süleyman'ın I. İran seferi esnasında Konya'da görüştüğü Şeyh Aksarâyî'den oğlunu istemesi üzerine gönderildiği ifade edilmiştir.⁸

Şeyh Aksarâyî oğlunu İstanbul'a göndermeden önce açıkça şunu ifade etmişti: “Kemal'i İstanbul'a sadece ilim tahsili için gönderiyorum. İrşad için izni değildir”. Ayrıca, içlerinde Ahmed Edirnevî'nin de bulunduğu dört dervişini çağırarak, oğluna “Bu kişilere asla muhalefet etmeyeceksin” diye de tenbih etmiş, oğlunun elini Ahmed Edirnevî'nin eli içine koyarak, “Edirnevî'nin emrinden dışarı çıkmayacak, onun istediği gibi davranacaksın” diye emir vermişti. Şöyle diyordu Aksarâyî: “Oğul bunun emrinden taşra olma. Her ne der ise öyle idesin ve illâ işin hayrolmaz. Ve her ne yere ki dâvet ola, bile varasın. Eğer bu varmaz ise sen dahî varma!” Sonra da Edirnevî'ye dönerek oğlu ile ilgilenmesini söylemiştir. Ancak Oğlan Şeyh babasının nasihatlarını hiç duymamış gibi yolda Edirnevî'ye muhalefet etmiş, onun sözünü dinlememiştir. Hattâ dervişlerle bir olup Edirnevî'den ayrılarak kendi başlarına yola devam etmişlerdir. Bu ayrılıktan kısa bir süre sonra İstanbul'da yangın çıktığı ve dervişlerin buradaki dükkanlarının yandığı haberi kendilerine ulaştı. Huzursuz bir şekilde İstanbul'a varan dervişler dükkanlarını tekrar inşa ettirdi iseler de, bir kaç ay sonra çıkan ikinci bir yangınla yine hepsi kül olup gitti.⁹

Oğlan Şeyh İstanbul'a vardığında da babasının nasihatlarının aksine, izni ve salahiyeti olmadığı halde halkı irşâda kalkışmıştır. Şeyh Edirnevî kendisini ikaz ederek nasihat etmek istemiş, ancak o bunu kabul etmemiştir. Hattâ bu yüzden aralarındaki ihtilaf daha da büyüyerek düşmanlığa dönüşmüştür. Bunun üzerine Ahmed Edirnevî yanına Abdurrahman Askerî ile bir müridini daha alarak Edirne'ye gitmiştir. Burada gösterdiği faaliyet ve yaptığı etkili vaazlar neticesinde halkın kendisine rağbeti artmış, kısa sürede etrafına pek çok mürid toplanmıştır. Edirnelilerin Şeyh Ahmed'e gösterdiği bu büyük rağbetten haberdar olan Oğlan Şeyh, hemen Edirne'ye giderek Şeyh Ahmed'e intisap eden insanları onun etrafından koparıp kendisine bağlamak teşebbüsünde bulunmuşsa da buna muvaffak olamamıştır.¹⁰

Oğlan Şeyh'in (ö.945/1538-39) bu yaptıkları babası Şeyh Aksarâyî'ye ulaştığında, babası onu alıp Aksaray'a getirmesi için vakit geçirmeden bazı dervişlerini İstanbul'a yollamıştır. Ancak Oğlan Şeyh bir takım bahaneler ileri sürerek yedi sekiz ay daha oyalandıktan sonra Aksaray'a dönmüştür. Aksaray'da kaldığı sekiz ay zarfında davranışlarından babası hiç hoşnut olmamıştır. Bir ara Oğlan Şeyh İstanbul'daki dervişlerine haber yollayarak Aksaray'a gelmelerini

7 Erünsal, s. 101-103.

8 Sarı Abdullah Efendi, s. 249; Lâlizâde, s. 27; Müstakimzâde, vr. 11a; Sâdık Vicdânî, s. 51; Vassâf, II, 282, 289.

9 Erünsal, s. 103-104.

10 Erünsal, s. 104.

istedi. Dervişler Aksaray'a geldiler ve İstanbul'a götürmek için babasından Oğlan Şeyh'i istediler. Aksarâyî'nin hanımı da daha önce olduğu gibi oğlunu göndermesi için babasına baskı yapıyordu. Ancak Şeyh Aksarâyî daha önce oğlunu ilim tahsil etsin diye İstanbul'a gönderdiğini, fakat onun kendisini dinlemeyerek şeyhlik etmeye kalkıştığını söyledi ve isteklerini reddetti. Ayrıca sizin bu yaptığınız dervişlikle bağdaşmaz diyerek onları eli boş İstanbul'a gönderdi. Bu esnada Edirne'ye de haber yollayıp halifesi Ahmed Edirnevî'yi Aksaray'a çağırdı. Niyeti oğlunu İstanbul'a tekrar onunla birlikte göndermekti.¹¹

Ahmed Edirnevî şeyhinin davetini alır almaz yanına Abdurrahman Askerî'yi de alarak Edirne'den yola çıkmıştır. İstanbul'dan geçerken yanlarına Aksarâyî'nin müridlerinden de katılanlar ile birlikte tam on kişi olarak Aksaray'a vardılar ve Şeyh Aksarâyî tarafından çok sıcak bir şekilde karşılandılar. Bu grup Aksaray'da bulunduğu sırada Şeyh Aksarâyî oğluna nasihatlar ederek Edirnevî ile aralarını düzeltmeye çalıştı. Daha sonra oğlunu Edirnevî ile birlikte yola çıkarttı. Ne var ki, Oğlan Şeyh bir önceki İstanbul yolculuğunda olduğu gibi, bunda da Edirnevî ile kavga etmiş, ondan ayrılarak Eskişehir'de kalmıştır. Edirnevî ise eğlenmeyerek yoluna devam etmiştir.¹²

Oğlan Şeyh ikinci kez İstanbul'a ulaştığında, Kânûnî Sultan Süleyman *Korfu Seferi'*ne çıkmıştı.¹³ İstanbul'a varan şeyh, yine eskisi gibi babasının nasihatlarına aldırmandan irşad faaliyetine koyuldu. Oysa babası kendisine Aksaray'dan ayrılmadan önce şöyle demişti: "Ciğerköşem, İstanbul'a varınca irşada şurû etme (başlama). Pâdişâh-ı Rûm'un vezîr-i Âzamı ile buluş, icâzet verirlerse irşada şurû eyle ve illâ ki icâzet olmaya, irşâda icâzet yoktur bilmiş olasin. O zaman tahsil-i ilme şurû idesin. İşin sonu hayra varmaz, fesâda müeddî olur".¹⁴

Ne *Semerât*'da ve ne de ondan sonraki Melâmî kaynaklarında Oğlan Şeyh'in bu şekilde iki kez İstanbul'a gelişinden bahsedilmez. Yalnız *Semerât* va ondan naklen *Sergüzeşt*'te, Oğlan Şeyh'in İstanbul'a varışından altı ay sonra babasının vefat ettiği, daha sonra İstanbul'dan Edirne'ye giderek bir müddet kalıp tekrar döndüğü kaydedilmektedir.¹⁵ Oğlan Şeyh'in İstanbul'a gelişinden altı ay sonra babası vefat ettiğine göre, yukarıda Askerî'nin verdiği bilgiler ışığında, burada bahsedilenin Oğlan Şeyh'in İstanbul'a ikinci kez gelişi olarak değerlendirilmesi gerekir. Ayrıca adı geçen kaynaklarda onun Edirne'ye, babasının vefatından sonra gittiği kaydediliyor. Oysa Askerî, yukarıda kaydedildiği gibi onun Edirne'ye gidişinin daha babası hayatta iken meydana geldiğini bildirmektedir.¹⁶

11 Erünsal, s. 104-105.

12 Erünsal, s. 105.

13 Kânûnî Sultan Süleyman, yedinci seferi olan Korfu (ve Pulya) için İstanbul'dan 17 Mayıs 1537 günü hareket etmiştir. (Öztuna, I, 195).

14 Erünsal, s. 105, dipnot: 24. Sarı Abdullah Efendi'nin çocukken görüştüğü Pîr Ahmed Edirnevî'den hikaye ederek kaydettiğine göre, Şeyh Aksarâyî, halini yakından gördüğü oğlunun İstanbul'da katledileceğini anlamış ve bunu da tenhaya çekip Edirnevî'ye söylemiştir (Sarı Abdullah Efendi, s. 249; ondan naklen Müstakimzâde, vr. 13a; ayrıca bk. Atâî, s. 89).

15 Sarı Abdullah Efendi, s. 249; Lâlihzâde, s. 27.

16 Erünsal, s. 104.

Semerât müellifi, Oğlan Şeyh İsmail Ma'sûkî'nin İstanbul'da bazan Ayasofya, bazan da Süleymaniye camilerinde vaaz ettiğini kaydetmektedir.¹⁷ Daha sonraki kaynaklar da ondan naklen bunu aynen tekrar etmektedirler.¹⁸ Oysa, Gölpinarlı'nın da kaydettiği gibi,¹⁹ Süleymaniye Camii Oğlan Şeyh'in idamından çok sonra; 1550-1556 yılları arasında inşa edilmiştir.²⁰ Binaenaleyh bunun yanlışlığı ortadadır.

Oğlan Şeyh Hangi Gerekçelerle İdam Edildi?

Oğlan Şeyh İsmail Ma'sûkî'yi idama götüren sebepler, kısa ifadelerle de olsa kaynaklarda zikredilmektedir. Bununla birlikte, ileride üzerinde durulacağı gibi şahitlerin ifadelerinin kaydedildiği mahkeme zabtı da bir belge olarak elimizde bulunmaktadır. Ancak bu hususta öncelikle mutasavvıfların; hatta kendi tarikinden olan Melâmiyye ricalinin görüşleri ortaya konulacak, daha sonra ise şahitlerin onun hakkında ileri sürdükleri ithamlara geçilecektir.

Ç Atâî'nin *Zeyl-i Şekâik*'de kaydettiğine göre, Oğlan Şeyh, avam arasında bazı *şathiyyeleri*²¹ ile meşhur olmuştu. Fitneye sebebiyet verdiği için şimşir-i şeriatla (şeriat kılıcıyla) fitnesi izâle olunmuştur.²² Melâmiyye ricâlinden Sarı Abdullah Efendi Oğlan Şeyh'in idamının, her işde hata arayan bazı ulemânın garazı sebebiyle olduğunu söylerken,²³ Sâdık Vicdânî, zâhir-i şerîata münâfi bazı sözler söylediği için idam olunmuştur diyor.²⁴ Yine Melâmiyye ricâlinden La'lîzâde de, onun hakkında bazı şathiyye isnadının olduğunu kabul edip, bu şathiyyeleri Oğlan Şeyh'in gençliği sebebiyle mânevî yükü kaldıramamış olmasına hamlederek şöyle diyor: "Vakt-i şebâbda nâil-i kutbiyyet olan mahbûb ve meczûb, emr-i hilâfet kaydına tahammül edemez. Âdetullâh bunun üzerine cârîdir".²⁵ Oğlan Şeyh'in derviş arkadaşı Abdurrahman Askerî'ye göre ise, yukarıda genişçe anlatılmaya çalışıldığı gibi o, izni ve selâhiyeti olmadan şeyhliğe kalkıştığı, yapılan onca nasihattan hiç birisini dinlemeyip tarikat âdâb ve usulünden uzak, kendi başına yeni bir yol icad ettiği için bu akıbete dûçar olmuştur. Şöyle diyor Askerî: "... Azîz-i âlem-i ıskın nasayihinden hiç birisin gûş itmedi (dinlemedi)... Öz başına bir râh-ı cedîd peydâ eyledi. Âkıbet kaza ve kaderde mastûr olan hadise-i kübrâya ve vâkıa-ı uz mâya uğradı.".²⁶

Melâmî çevrelerin naklettiğine göre, Oğlan Şeyh müridlerine zikir yaptırdığı zaman, "Allah, Allah" yerine "Allahım, Allahım" dedirtirmiş. Bu

17 Sarı Abdullah Efendi, s. 250.

18 Lâ'lîzâde, s. 28; Müstakimzâde, vr. 11b; Sadık Vicdânî, s. 52, dipnot: 1; Vassâf, II, 281.

19 Gölpinarlı, s. 48, dipnot: 2.

20 Yücel, s. 80.

21 *Şathiyye*: Bir tasavvuf terimi olan şathiyye bir kaç manaya gelmektedir. Bunlar şöyle sıralanabilir: a) Üzerinde benlik ve dava kokusu bulunan söz. b) Ne kasdedildiği kolay kolay anlaşılmayan kapalı veya sembolik ifade. c) Zâhiri itibarıyla şer'î hükümlere aykırı düşen söz. d) İlâhî feyz ve kuvvetli kecellilerle kendilerinden geçen, çoşan ve taşan velîlerin gayr-i ihtiyârî söyledikleri sözler ki, çoğu şerîata aykırı gibi görünür. Bu yüzden velîler kendilerine geldikleri zaman o sözleri söylediklerine pişman olarak tövbe ederler (Uludağ, s. 445).

22 Atâî, s. 89.

23 Bk. Sarı Abdullah Efendi, s. 249.

24 Bk. Sâdık Vicdânî, s. 52.

25 La'lîzâde, s. 28-29.

26 Erünsal, s. 106, dipnot: 25.

kelimenin farklı iki anlama gelmesi de onun idamını hazırlayan sebeplerden olmuştur.²⁷

Oğlan Şeyh İsmâil Ma'sûkî'nin şahiyyeleri sebebiyle İstanbul'da fitne çıkma eğilimi görülünce, ya da Ahmed Yaşar Ocak'ın ifadesiyle, câhil ve ateşli müridlerin şurada burada mâhiyetini iyi anlayamadıkları tasavvufî fikir ve telakkîleri tartışmaları halk arasında karışıklığa yol açınca,²⁸ Pâdişah Kânûnî Sultan Süleyman, babasına olan muhabbeti sebebiyle olsa gerek, kendisini tutuklatmak yerine, önceden uyararak memleketine dönmesini istemiştir.²⁹ Hatta babasının bazı yaşlı dervişleri de kendisine aynı şeyi söylemişler, fakat o, "neticesine razıyım" diyerek hiç birisini dinlememiştir.³⁰ Sonunda Atmeydanı'nda bulunan çeşme önünde 12 mürîdiyle birlikte idam olunmuştur.³¹

Oğlan Şeyh hakkında şâhitlerin ileri sürdükleri ithamlar *İstanbul Şer'îye Sicilleri Arşivi, Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişliği Mahkemesi*'ne ait 4/2 numaralı sicil içinde 35. sayfada yer alan bir metinde bulunmaktadır.³² Buna göre, Derviş Mehmed b. Abdülganî, Şeyh Alaeddin b. Nâsûh, Muhyiddin, Hacı Durak, Mevlânâ Hayreddin ve Behlül b. Hüseyin'in ihbâr ve şehâdetleriyle, şeyhin özetle şu fikirleri ileri sürdüğü anlaşılmaktadır:

1. Herkes Tanrı'dır. Her sûretten gözüken O'dur. İnsan kadîmdir ve insan insan olduktan sonra ona hiç bir şey haram değildir.
2. Şeriatın haram dediği şeyler helâldir. Zinâ ve livâtada nesne yoktur (helaldir). Toprak toprağa girmektedir. Bunlar aşkın lezzetidir. Müridlerin karıları ve oğlanları ehlullah helaldir.
3. İnsanı yaratan sensin. Bir kadına yaklaşırsın. Doğurduktan sonra da Allah yarattı dersin.
4. Kabir azâbı, Hesap vs. yoktur.
5. Ruh bir bedenden çıkar, diğer bir bedene girer.
6. Babam *Kutup*, ben ise *Mebdîyim*. Bize uymayanın îmânı dürüst değildir. Kutbun başı arşta, ayağı ferşte, 18 bin âlemi kaplamıştır.
7. Kelîmullah Mûsâ (a.s) küstah (?)'tır.
8. Üstesinden gelebilirsın ye, iç, yat, uyu. Hepsi ibâdetdir. Oruç, zekat, hac Yezîd'e cereme için gelmiştir. Mü'min olana yılda iki bayram namazı vardır. O iki bayram namazında secde yerinde bizi görün. Diğer ibâdetler avam içindir. Onları meşgul etmek, birbirleriyle uğraşmasını önlemek içindir.
9. Ehlullahdan birisi müsâfir olarak imam olsa, onun arkasında iki rekât namaz kâfidir. Mukim olan cemâatin namazını dörde tamamlamasına gerek yoktur.³³

Oğlan Şeyh İsmâil Ma'sûkî'nin de bizzat hazır bulunduğu bir celsede, özetle yukarıdaki iddialar ileri sürülmüş, ancak bunlara karşı şeyhin ne cevap verdiği, ya da verip vermediği maalesef kaydedilmemiştir. Bu durumda Ahmed

27 Gölpınarlı, s. 48.

28 Ocak, Oğlan Şeyh, s. 51.

29 Sarı Abdullah Efendi, s. 240-250; La'lizâde, s. 28; Sâdık Vicdânî, s. 52.

30 Sarı Abdullah Efendi, aynı yer.

31 Atâî, 89; Müstakimzâde, vr. 11b.

32 Bu belge ilk defa Mustafa Akdağ tarafından bulunmuş ve eserinde kısmen kullanılmıştır (bk. Akdağ, II, 47).

33 *İstanbul Şer'îye Sicilleri, Evkâfî Hümâyûn Müfettişliği*, nr: 4/2, 35.

Yaşar Ocak'ın da ileri sürmüş olduğu bir takım endişeler³⁴ gündeme gelmektedir. Acaba mahkeme zabıtlarındaki iddialara konu teşkil eden fikirler, gerçekten onun ağzından çıktığı şekilde mi şahitlerce nakledilmiştir? Şimdilik bu husus aydınlığa kavuşmuş değildir. Gölpınarlı'nın ona ait olduğunu söylediği, aşağıya bir kaç beytini alacağımız gazellere bakılırsa, onun ifadelerinde hiç de öyle aşırılıklar görülmemektedir. Ne var ki, bu gazellerde, Gölpınarlı'nın da yerinde ifadesiyle, vahdet cezbese mevcuttur. Üstelik dile getirdiği konular, ilk defa dile getirilmiş şeyler de değildir. Aksine bunlar daha önce bir kısım sûfî tarafından değişik şekil ve kalıplarla ifadeye konmuştur. Bunun böyle olduğu, ona ait şu beyitlerde açıkça görülmektedir:

- ﴿Çü sensin âşık u mâşuk, çü sensin tâlib ü matlûb,
Haber ver gel nedir şâhım murad olan bu kavgadan.﴾
(...)
Ne sûrette zuhûr etsen seni ârif bilür şeksiz,
Melâik sûreti olsun ve ger perî ve ger insan.
(...)
﴿Kamu eşyâ eğerçi kim haber verir cemâline,
Velî insan olan ismin nişan verir müsemmâdan.﴾
(...)
Mezâhirde kamu yüzden cemâlidir salan pertev,
Olur âşık kamu eşyâ, anıñün hüsnüne hayrân.
(...)
Senin aşkındürür ancak, bu âlemde eden cilve,
Gehî âşık, gehî mâşuk, gelî ayık, gelî sekrân.
(...)
Senin hüsnündürür yâ Rab, ki Yusûfta eder cilve,
Senin aşkındürür yâ Rab, zuhûr eden Zeliha'dan.
(...)
Senin zâtındürür mescûd, ana cümle eder secde,
Mesâcidde eğer âşık, kilisada eğer ruhbân.
(...)
İçenler câm-ı aşkından, geçerler kendü vârandan,
Kim içerse bu şerbetten, anın işi olur âsân.
(...)
Ehli aşkın gözüne yeksan görünür dâimâ,
Ma'bed-i âbid ile râhibin büthânesi.³⁵

Gölpınarlı, Oğlan Şeyh'in idamından sonra, "daha o devirde hemen herkes tarafından zulmen katledildiği söylenmeye başlanmıştır" diyorsa da,³⁶ Atâî bu konuda halkın iki gruba ayrıldığını kaydetmektedir. Bir grup onun zındık olduğuna hükmedip, müridleriyle birlikte katlini haklı bulurken, diğer bir grup büyük velilerden olduğunu ileri sürerek, söylediği sözlerini te'vil yoluna gitmiştir.³⁷

34 Bk. Ocak, *Oğlan Şeyh*, s. 55.

35 Gölpınarlı, s. 51-53.

36 Gölpınarlı, s. 50.

37 Atâî, s. 89.

Oğlan Şeyh kimin fetvâsıyla idam edilmiştir? Pek çok kaynakta, muhtemelen Atâî'nin kaydına dayanılarak,³⁸ Oğlan Şeyh'in 935 (1528-29) senesinde idam edildiği³⁹ ve dolayısıyla o tarihte Şeyhülislâmlık makamında bulunan İbn Kemâl'in (şeyhülislâmlık dönemi: 932-940 tarihleri arası) bu fetvâyı verdiği ifade edilmektedir.⁴⁰ Oysa İsmâil E. Erünsal, yukarıda zikredilen makâlesinde Oğlan Şeyh'in idamının 935'de değil 945 (1538-39) yılında gerçekleştiğini ortaya koymuştur.⁴¹ Bu durumda İbn Kemâl'in adı geçen fetvâyı vermiş olması söz konusu olamaz. Onun idamı 945 senesinde gerçekleştiğine göre, bu fetvâyı iki şeyhülislâmdan birisi; ya Sa'dullah Sa'di Efendi (şeyhülislâmlık dönemi: Şevvâl 940-Şevvâl 945 arası)⁴² ya da Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi (şeyhülislâmlık dönemi: Şevvâl 945-Recep 948 arası)⁴³ vermiştir. Kanaatimize göre ikincisi tarafından verilmiş olması daha güçlü bir ihtimaldir. Zira Şeyhülislâm Çivizâde'nin zaten öteden beri sûfiyeye karşı olduğu bilinmektedir. Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi onun için, "Evliyâ-i mukarrabînin mânevî kılıçlarından sakınmazdı. Şeyh-i Ekber Hazretlerini inkârı ve Kâhire'deki Şeyh İbrahim Gülşenî'ye karşı ta'n ve düşmanlığı mukaerrerdi" demektedir.⁴⁴ Nitekim onun şeyhülislâmlıktan azdildesine sebep olarak *Devbatü'l-Meşâyib*'te, Muhyiddin b. Arabî ve Mevlânâ Celâleddin Rûmî ile diğer tasavvuf büyükleri hakkında kötü sözler söyleyip, onlara dil uzatmış olması kaydedilmektedir.⁴⁵ Böyle tasavvuf büyüklerine dil uzatmaktan çekinmeyen bir zâtn, Oğlan Şeyh gibi birisine tahammül etmesi beklenemezdi.

Burada bir noktaya daha işaret etmek gerekir. Çivizâde Şeyhülislâm olmadan önce, iki sene müddetle Anadolu Kazaskerliği yapmıştı.⁴⁶ Dîni mes'elelerin, o dönemde dîvânın tabii üyelerinden olan Kazaskerler tarafından halledildiği bilinmektedir.⁴⁷ Binaenaleyh Çivizâde'nin böyle bir idam kararını, 945 senesinde henüz Kazasker iken dîvandan çıkartmış olması da muhtemeldir. Ayrıca Atâî'nin kayıtlardan anlaşıldığına göre, Oğlan Şeyh hakkında karar vermek üzere bir de komisyon oluşturulmuştur. Komisyon üyelerinden birinin, o tarihlerde Rumeli Kazaskeri olan⁴⁸ Ebüssüüd Efendi olduğu görülmektedir. Ebüssüüd Efendi, komisyon üyesi olarak Oğlan Şeyh'in idamı için karar vermekde çok zorlandığını, epeyce düşündükten sonra, dinsizliğine (ilhad) karar vermekten başka yol bulunmadığını anlayarak hükmünü verdiğini belirtmektedir.⁴⁹

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Oğlan Şeyh'in doğum tarihi sadece Atâî tarafından kaydedilmiştir. Buna göre Oğlan Şeyh 914 (1508-09) tarihinde

38 Bk. Atâî, s. 65, 89.

39 Mesela bk. Sarı Abdullah Efendi, s. 251; La'lizâde, s. 29; Müstakimzâde, vr. 11b; Ayvansarayî, II, 125; Sâdık Vicdânî, s. 52; Vassâf, II, 281; Gölpinarlı, s. 48.

40 Bk. Atâî, s. 89; Ayvansarayî, aynı yer; Sâdık Vicdânî, aynı yer; Vassâf, aynı yer; Gölpinarlı, aynı yer.

41 Bk. Erünsal, s. 107-109.

42 Müstakimzâde, s. 19.

43 Müstakimzâde, *Devbatü'l-Meşâyib*, s. 20.

44 Mustafa Âlî, vr. 232a; ayrıca bk. Düzdağ, s. 192.

45 Bk. Müstakimzâde, *Devbatü'l-Meşâyib*, s. 20-21; ayrıca bk. Yurdaydın, *İslâm Tarihi*, s. 114-115; a. mlf., s. 155-156; İpşirli, s. 348.

46 Bk. İpşirli, aynı yer.

47 Pakalın, II, 230.

48 Akgündüz, s. 365.

49 Atâî, s. 88.

doğmuş ve yine aynı kaynağa göre daha önce de belirtildiği gibi, 935 (1528-29) senesinde idam edilmiştir.⁵⁰ Bu durumda şeyhin 20-21 sene yaşadığı ortaya çıkmaktadır. Ancak elde edilen son bilgilerle şeyhin 945 (1538-39) senesinde idam edildiği anlaşıldığına göre, acaba idam edildiğinde onun 30-31 yaşlarında olduğuna hükmedilebilir mi? *Mir'âtü'l-İşk*'da verilen bilgilere bakılırsa, Oğlan Şeyh İstanbul'a ilk defa 941 (1534-35) tarihinde götürüldüğünde, daha sabi denecek kadar gençti.⁵¹ Bu tarihten, idam edildiği 945 (1538-39) senesine kadar sadece dört sene geçmiştir. Bu durumda Atâî'nin verdiği doğum tarihinin de, idam tarihi gibi yanlış olduğuna hükmetmek gerekmektedir. Kanaatimize göre o, *Semerât* ve *Sergüzeşt*'te kaydedildiği gibi 19 yaşında,⁵² ya da o civarda bir yaşta iken idam edilmiş olmalıdır.

II. ŞEYH HAMZA BÂLÎ (ö.969/1561-62)

Kânûnî Sultan Süleyman devrinde idam olunan bir başka Melâmî şeyhi, Bosnalı Hamza Bâlî'dir. Şeyh Bâlî, Ankara'da Melâmiyye şeyhlerinden Hüsâmeddin Ankaravî'nin (ö.964/1557) hizmetinde bulunmuş, daha sonra Rumeli'ye geçerek Melâmlığı orada yaymaya çalışmıştır.⁵³ Ancak kaynakların ifadesine göre, cerebesi galip bir şeyh olduğu için bazı söz ve tavırları gerek ulemânın ve gerekse tarikat şeyhlerinin tepkisine yol açmıştı. Bazı Melâmî kaynaklarında kaydedildiğine göre, Bosna'nın ulemâ ve meşâyihî mahkemeye toplanıp, bu adam cahildir ve mürid yetiştirmeye ehil değildir. Eğer tedbir alınmazsa bu tavırlarıyla fitne ve fesada sebebiyet verir. Durumu vakit geçirilmeden İstanbul'a bildirilmelidir, diyerek kadıya baskı yapınca, Kadı Efendi durumu İstanbul'a bildirdi. Bunun üzerine ahvali teftiş olunmak üzere başkentten Bosna'ya müfettişler gönderildi ve teftiş neticesinde şeyhin tutklanmasına karar verildi. Bu arada Ebüssuûd Efendi'den de hakkında fetva istenmişti. Şeyhülislâm fetva yazmadan önce Hamza Bâlî'nin durumunu bazı tarikat şeyhlerinden öğrenmek istedi. Meşâyih, Hamza Bâlî'nin cahil ve nâkıs olduğunu, "dördüncü esmâ"da kaldığı halde; yâni seyr-i sülûkünü tam ikmâl etmediği halde şeyhliğe kalkıştığını bildirdiler.⁵⁴ Daha önce idam olunan Oğlan Şeyh İsmâil Ma'şûkî tarikenden olduğunu söylediler. Ebüssuûd Efendi de, "Oğlan Şeyh zendeka ve ilhâda (dinsizlik ve Allah'sızlık) binaen idam olunmuştu. Şeyh Hamza da onun gibi zındık ise katli meşrûdur" diye fetva verdi. Ve şeyh bu fetva ile İstanbul'da idam olundu.⁵⁵

Oğlan Şeyh'in görüşlerini aksettiren bir mahkeme zaptı bugün elimizde bulunmaktaysa da, Hamza Bâlî'nin görüşlerine dair bir belge henüz elimize

50 Atâî, s. 89.

51 Bk. Erünsal, s. 102, dipnot: 18.

52 Sarı Abdullâh Efendi, s. 249; La'lizâde, s. 28.

53 La'lizâde, s. 36-37; Sâdık Vicdânî, s. 54.

54 Gerçi, Muhammed Nazmi Efendi'nin *Hediyetü'l-İhvân* isimli eserinde kaydettiği şekliyle, bazı tarikat şeyhleri; mesela Halvetîler "dördüncü esmâ"dan sonra müridlerine *hilâfet* vermektedirler. Mesela Şemseddin Ahmed Sivâsî'ye ilk şeyhi Muslihiddin Efendi, "dördüncü tavr"ı müteakib, "Bizden önceki şeyhler dört makamı tamamladıktan sonra hilâfete duâ edip, seccâde, âsâ ve ridâ verirlerdi. Biz dahi size hilâfete duâ edelim" diyerek icâzet yazmış ve kısa bir süre sonra da vefat etmişti (Nazmi, 62). Ancak Şemseddin Ahmed Efendi bununla yetinmeyerek tekrar şeyh aramış ve sülûkünü en son mertebesine kadar ikmâl etmiştir (Nazmi, s. 63 vd.).

55 La'lizâde, s. 37 vd.; Sâdık Vicdânî, s. 55; Gölpınarlı, s. 72.

geçmiş değildir. Ancak şeyhi suçlayanlar, onun Oğlan Şeyh tarikinde olduğunu belirttiklerine göre, mesele bir ölçüde aydınlanmaktadır. Yani Oğlan Şeyh hangi sebebe binaen idam edilmişse, Şeyh Hamza da aynı sebeplerle idam edilmiş demektir. Zâhîrde her iki şeyhi de idama götüren sebepler benzerlik arzettiği gibi, tasavvufî açıdan da benzerlik arz etmektedir. Nitekim her ikisi için de, sülûklerini tamamlamadan şeyhliğe kalkıştıkları yolunda ithamlar bulunmaktadır.

Zeyl-i Şekâik'te Hamza Bâli'nin idamına sebep olarak ileri sürülen gerekçe, kendisinden şerîata uymayan hallerin zuhur etmiş olmasıdır.⁵⁶ Şeyhi ulemâ ile birlikte suçlayan meşâyihin ısrarla üzerinde durduğu nokta, yukarıda da kaydedildiği gibi onun "dördüncü esmâ"da kaldığı için nâkis olduğu, binaenaleyh şeyhliğe tam ehil olmadığıdır. Hamza Bâli'nin Ankara'da Hüsameddin Ankaravî'nin yanında yetiştiği daha önce zikredilmişti. Melâmî kaynaklarının ilklerinden olan *Semerât*'ta, ilginçtir, Hamza Bâli'nin ziyade meczûb ve müstağrak olduğu ve bazı acâib halleri istidracı hamlolunduğu için türlü isnatlarla katledildiği ifade edildiği halde, onun halifelikinden hiç söz edilmez ve üç beş satırla geçiştirilir.⁵⁷ Diğer Melâmî kaynaklarından *Sergüzeşt* ve *Tomâr*'da ise, onun, seccâde-i irşâda tayin-i İlâhî ile oturduğu kaydedilmektedir.⁵⁸ Bu kayıtlarla birlikte yukarıdaki tarikat şeyhlerinin ithamları da dikkate alınacak olursa, onun şeyhinden icâzet almadan, Oğlan Şeyh gibi icâzetsiz irşâda kalkıştığına hükmedilebilir. Zaten şeyhi bulunan Hüsameddin Ankaravî (ö.964/1557) de, Atâî'nin kaydına göre, cezbese galip bir şeyh olduğu için, şerîata uymayan bazı sözleri üzerine Ankara kalesine haps olunmuş ve ertesi gün hücrelerinde vefat etmiş halde bulunmuştur.⁵⁹ Ancak Oğlan Şeyh hakkında son zamanda elde edilen bilgiler Hamza Bâli hakkında henüz elde edilemediğinden, onun şeyhinden icâzet alıp almadığı hususunda kesin hükme varmak yine de zordur.

III. ŞEYH MUHYİDDİN KARAMÂNÎ (ö.957/1550)

Kânûnî Sultan Süleyman devrinde idam olunan bir başka tarikat şeyhi Gülşeniyye-i Halvetiyye'den "Karamanlı Şeyh" diye bilinen Muhyiddin Karamânî'dir. Şeyh Karamânî, Mısır'da İbrahim Gülşenî'nin yanında bulunmaktayken, vezir (*Çoban*) Mustafa Paşa'nın ricası üzerine Anadolu'ya gelmiştir. Mustafa Paşa Mısır Beylerbeyi olduğu sırada, Şeyh Gülşenî'nin meclislerine katıldığı için Şeyh Karamânî ile burada tanışmıştı. Daha sonra İstanbul'a gelen Mustafa Paşa, Gelbeveze'de (Gebze) bir medrese ve yanına da bir *tekke* yaptırmış ve Şeyh Gülşenî'den Muhyiddin Karamânî'yi buraya göndermesini rica etmiştir.⁶⁰ Bunun üzerine Şeyh Karamânî adı geçen tekkeye şeyh olarak tayin olundu. Karamânî burada faaliyet gösterirken, yanındaki

56 Atâî, s. 70.

57 Bk. Sarı Abdullah Efendi, s. 257.

58 La'lîzâde, 36; Sâdık Vîcdânî, s. 54.

59 Atâî, s. 70; ayrıca bk. Müstakimzâde, vr. 33a; Vassâf, II, 286.

60 Muhyî, s. 378-279. *Menâkıb* müellifi Muhyî Efendi'nin "Gelbeveze" diye kaydettiği yer, kanaatimizce Gebze olmalıdır. Zira, ileride kaydedileceği gibi, adı geçen yerdeki tekke Şeyh Karamânî faaliyet gösterirken, medresenin müderrisliğini de Ebüssuûd Efendi yürütüyordu. Diğer kaynakların beyanıyla bilinmektedir ki, Vezir Mustafa Paşa tarafından yaptırılıp da Ebüssuûd Efendi'nin müderrislik ettiği medrese Gebze'de idi (bk. Akgündüz, s. 365).

medresede Ebüssuûd Efendi müderrislik yapıyordu.⁶¹ Mustafa Paşa'nın 1523 senesinde Mısır'dan İstanbul'a çağrıldığı⁶² ve Ebüssuûd Efendi'nin de adı geçen medresede 1525 senesinde müderris olduğu⁶³ dikkate alınacak olursa, Şeyh Karamânî'nin 1523 ile 1525 tarihleri arasında Anadolu'ya geldiği anlaşılır.

Şeyh Muhyiddin Karamânî, Anadolu'da yirmibeş seneden fazla bir müddet irşad faaliyetinde bulunduktan sonra, 957 (1550) senesinde şerîata aykırı görüşleri olduğu ileri sürülerek Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi fetvasıyla idam olunmuştur.⁶⁴ Atâî bu olayı "Şeyh Karamânî vahdet-i vücûd meselesinde hata edip, şimsir-i şerîatla 957 senesinde katlolundu" şeklinde bir ifadeyle kaydetmektedir.⁶⁵ Ebüssuûd Efendi tarafından verilen bir fetva metninde onun idamı şu şekilde açıklanıyor: "Zarûriyyât-ı dinden olup, nusûs-i kâta ile sâbit olan abkâm-ı şerîat-ı şerîfeyi inkâr ile zındık idüğü ve Hz. Resûlullâh (s.a) cenâb-ı rif'atlerini tabkîr vecbi ile zikrettiği tarik-i şer'î ile sâbit olduğu için katlolunmuştur".⁶⁶

Muhyiddin Karamânî'nin idam edilmesine hangi görüşleri sebep olmuştur? *İstanbul Şer'îye Sicilleri Arşivi Rumeli Sadâreti Mahkemesi Sicilli, nr. 20'*de bulunan ve başında "Sicill-i Şeyh Karamânî ez-Zındık" ibaresinin bulunduğu mezkur şeyhe ait sicilde⁶⁷ kaydedilen şahitlerin ifadesine göre,⁶⁸ adı geçen şeyh özetle şu fikirleri ileri sürmekteydi:

1. Vâcibü'l-Vücûd (Allah) ile mümkünü'l-vücûd (mahlûk) arasında hiç bir fark yoktur. Zât aynıdır (müttahittir), farklılık isimlerdedir... Ulûhiyeti bütün eşyaya isnad etmeyenler kâfir olurlar.⁶⁹

2. Şerîatin emirleri itibârîdir; bir şeye haram dersin haram olur, helâl dersin helâl olur.

3. Dünyada haram diye bir şey yoktur. Livâta ve zînâ helâldir. Bu fiillerden dolayı had (şer'î ceza) gerekmez.

4. Haşr yoktur. Öteden kim gelip de haber vermiştir.

61 Muhyî, s. 381.

62 Bk. Yücel-Sevim, s. 160.

63 Akgündüz, s. 365.

64 Bk. Düздаğ, s. 193-194.

65 Bk. Atâî, s. 63.

66 Bk. Düздаğ, s. 194.

67 Bu sicil ilk defa Ahmed Yaşar Ocak tarafından bulunmuş ve şu makalede kullanılmıştır: "*Kânîni Sultan Süleyman Devrinde Bir Osmanlı Heretiği: Şeyh Muhyiddin-i Karamânî*", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul 1991, s. 473-484. Ancak sicilin bulunduğu yerle alakalı şu düzeltmeyi yapmalıyız; Ahmed Yaşar Ocak bahsedilen sicilin Nr: 20/3 vr. 105a-b'de olduğunu belirtmektedir. Oysa mahkeme defterlerinden birinci ve ikinci defterler mükerrer numaralı olduğundan, sicilin bulunduğu üçüncü defter "2" rakamıyla numaralanmıştır. Varak numarası da 105b-106a olarak değiştirilmelidir. Buna göre doğru referans, [20/2 vr. 105b-106a] şeklinde olmalıdır.

68 Şahitlerin isimleri şöyledir: 1.Mustafa b. Mehmed, 2.Seyyid Mehmed b. Seyyid Bahşâyîş, 3.Abdi b. Mehmed, 4.Abdülkerim b. Şeyh Alaeddin, 5.Abdi Çelebi b. Abdüllatif, 6.Abdi b. Ubeydullah, 7.Vefâî (Fenâî) Dede b. Abdullâh, 8.Yahyâ b. (...), 9.Ahmed Çelebi b. Seydi, 10.Hamdullah b. Hayreddin (*İstanbul Şer'îye Sicilleri Arşivi Rumeli Sadâreti Mahkeme Sicilli, Nr: 20/2 vr.105-b-106a*).

69 Rumeli Sadâreti Mahkemesi Sicilli, vr. 105b. Şahitlerin ifadelerine göre Şeyh Muhyiddin Karamânî, "Allah" ile "yaratılanlar"ın aynı olduğunu ifade için, eline aldığı bir tutam menekşeyi iki parçaya ayırarak, birine "vâcib" (Allah), diğerine "mümkün" (yaratılanlar) demiş (bk. aynı yer).

5. Hz. Resûlullah Şeyh İbrahim (Gülşenî)'ye şakird olamaz.

6. Cemî-i evliyâ ve enbiyâya verilen bende bilfiil mevcuttur. Bu ânâ kadar benden üstün dört kişi gelmiştir; Resûlullah, Ali, Şeyh Attâr ve Sâhib-i Fusûsü'l-Hikem (İbn Arabî).

7. Eğer filân ile beraberim dersen "tenâsüh" olur. "Tenâsüh" mezhebimiz değildir.

8. "Ru'yetullah" ne dünyada ve ne de âhirette mümkün değildir. Mümkündür diyen yalancıdır.⁷⁰

Mahkeme sicilinde kaydedilen şahitlerin ifadeleri özetle bu şekildedir. Ancak Ahmed Yaşar Ocak'ın da belirttiği gibi,⁷¹ mahkeme zabtında şeyhe nisbet edilen bu cümleler, acaba tam olarak onun ağzından çıkmış şeyler midir? Yoksa tasavvufun bazı derin ve ince meseleleri, dinleyenler tarafından anlaşılamadığı için mi bu şekilde ifade edilmiştir? Sicildeki bilgilere göre bu husus henüz vuzûha kavuşmuş değildir.

Şeyh Muhyiddin Karamânî'nin idamı meselesinin daha bir açıklığa kavuşması için, bu olaya o devir Gülşenîleri'nin nasıl baktığını da kaydetmek gerekir. Gülşeniyye meşâyihinden Şeyh Hasan Zarîfî'nin (ö.977/1569-70), Karamanlı Şeyh'in idamı hadisesinde sıkıntıya girdiği ve takibata uğradığı anlaşılmaktadır. Muhyî'nin kaydına göre, adı geçen hadise için Hasan Efendi bazı sözler söylemiş, bu sözleri duyulduğunda tâ Edirne'deki Gülşenî müridleri arasında bile huzursuzluk çıkmıştı. Şeyh Gülşenî'nin Edirne'deki halifesi Âşık Efendi ise, Hasan Efendi'nin tasarruf sahibi bir velî olduğunu ve hikmetsiz söz söylemeyeceğini beyan ederek müridlerini yatıştırmayı başarmıştı.⁷² Kaynaklarda Hasan Efendi'nin ne söylediği kaydedilmiyor; ancak gelişen hadiselerden onun, Muhyiddin Karamânî'nin bazı şahiyyelerini savunur mahiyette konuştuğuna hükmedilebilir. Nitekim Karamanlı Şeyh gibi kendisinin de aynı akıbete ducâr olmamak için, Nakşibendiyye'den Emîr Buhârî Tekkesi şeyhi Mahmûd Efendi'ye mürid olduğu kaydedilmektedir.⁷³

Yine Gülşeniyye şeyhlerinden, aynı zamanda Ebüssuûd Efendi'den de ders almış olan Muhyî Efendi (ö.1014/1605-06),⁷⁴ önemli eseri *Menâkıb-ı Gülşenî*de Ebüssuûd Efendi'den hep sitâyişle bahsettiği halde, bu meselede onun hissî davrandığına işaret etmektedir. Gerçi Şeyh Karamânî'yi de bazı noktalardan hatalı bulmakta; mesela bir kısım sohbetlerinde Karamânî'nin, "Niçin bu meclise Çivizâde ve Yavsîzâde (Ebüssuûd) gelmezler? Neden gelmekten korkuyorlar?" gibi laflar ettiğini ve bunun da bir nevi gurur olduğunu kaydederek, sonunda bu gibi sözlerin şeyhe zarar verdiğini belirtmektedir.⁷⁵ Fakat bunun yanı sıra, kendisi bizzat Şeyh Karamânî'nin sohbetlerini dinlediğini ve bu sohbetlerde şerîata muhalif hiç bir söz ve fiile

70 *Rumeli Sadâreti Mahkemesi Sicilli*, vr. 105b-106a.

71 Bk. Ocak, *Muhyiddin Karamânî*, s. 480.

72 Muhyî, s. 141.

73 Atâî, s. 201. Araştırmalarımızda Nakşîler'e ait İstanbul'da bulunan üç Emîr Buhârî tekkelerinden hiç birisinde o tarihlerde faaliyet gösteren Şeyh Mahmûd isimli bir şeyhe rastlanmamıştır (O dönem Nakşî tekkeleri hakkında geniş bilgi için bk. Öngören, s. 88-120). Binaenaleyh bu zâtın adı ya yanlış kaydedilmiştir veya bir başka tekkede faaliyet gösteren Nakşî şeyhidir.

74 Bk. Muhyî, s. 383.

75 Bk. Muhyî, s. 382-383.

rastlamadığını da kaydediyor.⁷⁶ Muhyî Efendi'ye göre Ebüssuûd Efendi ile Şeyh Karamânî arasında ilk ihtilaf, Ebüssuûd Efendi Gebze'de müderrislik yaparken başlamıştı. Yukarıda kaydedildiği gibi, Şeyh Karamânî adı geçen şehirdeki tekkesinde faaliyet gösterirken, Ebüssuûd Efendi de tekkenin yanında bulunan medresede bir sene müderrislik yapmıştı. Bu esnada Ebüssuûd Efendi'nin iki dânişmendi (talebesi) Şeyh Karamânî'nin meclisine devam etmeye başlamışlar ve sohbetlerinden etkilenecek kendisine mürid olmuşlardı. Şeyh Efendi bu iki dânişmende, Ebüssuûd Efendi'nin ders halkasını terketmemelerini, arasına sohbetlerine iştirak etmelerinin kendilerine kifayet edeceğini söylemiş, onlar da bu şekilde davranmaya başlamışlardı. Ebüssuûd Efendi bir ara şeyhe haber gönderip bu iki dânişmendi meclisine sokmamasını, aksi takdirde kendisine zararı dokunacağını bildirdi. Şeyh Efendi ise, "Tarikatta, ehlullah meclisinden talebeyi reddetmek yoktur, ama hatırınız için kendilerine tenbih edeyim" diyerek bu iki dânişmendi huzûruna çağırıldı ve "Benim rızâmı istiyorsanız, varın üstâdınız hizmetinde olun" diye söze başlayınca, dânişmendler "Biz üstâdımızı bulduk" diyerek molla kıyafetlerini çıkartıp derviş kıyafetlerine büründüler. Ebüssuûd Efendi, bu olaydan çok rahatsız olmuş ve Şeyh Karamânî hakkında kötü sözler sarfetmişti. Daha sonra 944 (Ağustos 1537) senesinde Rumeli Kazaskeri olan Ebüssuûd Efendi, bir ara Kânûnî Sultan Süleyman'la birlikte Edirne'ye gitmişlerdi. O esnada Şeyh Karamânî de Edirne'de bulunuyormuş. Burada bazı çekemeyenlerin şikayeti üzerine, Şeyh Karamânî Sultan Bâyezid Câmî'nde teftiş edilmiş ise de, kendisine herhangi bir zarar verilememiştir. Ancak Ebüssuûd Efendi Şeyhülislâm olduktan sonra yukarıda bahsedilen fetvasını vermiş ve şeyhi idam ettirmiştir.⁷⁷

Muhyî Efendi bu şekilde şeyhin idamı konusunda Şeyhülislâmın hissî davrandığına işaret ediyor. Ebüssuûd Efendi'nin, şayet İmâm-ı Âzam'ın görüşüyle amel etmiş olsaydı, fikirlerini itiraf ederek bunlardan vazgeçtiğini beyan ettiği için Şeyh Karamânî idamdan kurtulabileceksen, kararını diğer imamların ve mezheplerin görüşüne göre vermesi,⁷⁸ Muhyî Efendi'nin imasını te'yid eder mahiyette gözükmektedir. Ancak, A. Yaşar Ocak'ın da isabetle belirttiği gibi,⁷⁹ Ebüssuûd Efendi'nin meslek hayatında son derece dürüst ve tutarlı olduğu da bir gerçektir. Nitekim onun, karşılaştığı benzer olaylarda ne kadar titiz ve hassas davrandığı, kaynakların verdiği bilgiler ışığında açıkça görülmektedir. Mesela Bayrâmî Melâmî şeyhlerinden Gazanfer Dede (ö.974/1566-67) ile ilgili benzer bir olayda sadrazam kendisine görüşünü sorduğunda o şöyle demiştir: "... Oğlan Şeyh'in katli işinde, fakîr hadd-i mûtaddan hariç tevekkuf ve teennî etmişimdir. Merhûm Mevlânâ Şeyhî Çelebi ilhâdına hükmettikten sonra, iki üç meclis dahi tevekkuf edip, asla tevcihe mecal kalmayıp, ihtimal munkati' olmayınca hükmol[un]mamıştır. Bunun (Gazanfer Dede) ol tarikden idiği şer' ile sabit olmadan, onun mecrasına icra olunmak mevrû değildir..."⁸⁰

Ayrıca Ebüssuûd Efendi'nin İstanbul'da faaliyet gösteren İbrahim Gülşenî'nin diğer halifesi Hasan Zarîfî Efendi'yle oldukça samimi dost

76 Bk. Muhyî, s. 382.

77 Muhyî, s. 381-382; ondan naklen Yurdaydın, *Bilim Tarihi*, s. 170-171.

78 Bk. Düzdağ, s. 194.

79 Ocak, *Muhyiddin Karamânî*, s. 481.

80 Atâî, s. 88.

oldukları⁸¹ ve Şâbâniyye-i Halvetiyye'nin kurucusu Kastamonulu Şeyh Şâbân-ı Velî'nin İstanbul'daki müridlerinden, Süleymaniye Camii vâzi Kastamonulu Muharrem Efendi (ö.Cemâziyel evvel 983/Eylül 1575) ile yakın arkadaşlıkları⁸² bilinmektedir. Öte yandan, Kânûnî'nin büyük itibarına mazhar olan Halvetiyye şeyhlerinden Nûreddinzâde⁸³ Rumeli'de faaliyet gösterdiği sırada, hakkında bazı ithamlar sebebiyle tutuklanma kararı çıkarılmak üzereyken, onu sadrazam nezdinde tezkiye eden zât da Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'dir.⁸⁴

Ebüssuûd Efendi'nin bu dürüstlüğü herkesçe bilinirken, onun Şeyh Karamânî hakkında hissî karar vermiş olduğunu kabul etmek oldukça zordur. Kanaatimize göre o, A. Y. Ocak'ın da belirttiği gibi, Şeyh Karamânî'nin itiraflarında samimi olmadığını, bu yüzden de Hanefî hukukunun hoşgörüsünden yararlanmak için asıl inançlarını gizlediğine inanarak, Mâlikî hukukuna göre idam kararını onaylamış olmalıdır.⁸⁵

IV. OSMANLI DEVLETİ VE ŞERİAT

Osmanlı Devleti hukukunu şeriat üzerine bina etmiştir. Bu yüzden, şeriat çerçevesinin dışına çıkanlar ister meşâyihden isterse ulemâdan olsun,⁸⁶ hiç ayırım gözetilmeden, yine şeriatın emri ile cezaya çarptırılmışlardır. Yoksa bu noktada devletin meşhayihle hususî bir baskısı söz konusu değildir. Nitekim Eskişehir'de Seyyid Gâzî Zâviyesi'nde yaşanan olaylar da bunun açık bir delilidir. Adı geçen zâviyede râfızîlerin faaliyet gösterdiği devlet tarafından haber alındığında, bizzat Kânûnî'nin emriyle râfızîler buradan temizlenmiş,⁸⁷ ancak daha sonra, eski sapık âdetlerinden vazgeçip,⁸⁸ şeriatın emirlerini uygulamaları şartıyla tekrar buraya dönmelerine müsaade edilmiştir.⁸⁹ Bu arada da zâviyeye şeyh olarak Nakşibendiyye ricâlinden Şeyh Enverî (973/1565-66) tayin olunmuştur.⁹⁰ Yine, devletin yukarıda kaydedilen prensibi gereği, Kânûnî Sultan Süleyman'ın annesi, vakfettiği tekkenin şeyhlerinin ehl-i sünnetten olmasını ve dervişlerin de ehl-i bid'attan olmamasını şart koşturmuştur.⁹¹ Diğer yandan Ebüssuûd Efendi, mesela Gazanfer Dede ile alakalı görüşü sorulduğunda gayet açık olarak şunu söylemiştir: "Maarif-i ilâhiyyesi ahkâm-ı şeriat-ı şerîfeye muvafık ve meşâyih-i İslâmiyye(nin) sülûk ettikleri tarikata mutâbık ise biçâre itlak olunup, belki riâyet olunmak lazım olur".⁹²

Ebüssuûd Efendi'nin ifade ettiği şekliyle devlet, tarikat şeyhlerinden şeriat çizgisini muhafaza edenleri daima kollamış; eğer haklarında bir isnat sözkonusu ise, o takdirde bunları en ince noktasına kadar araştırdıktan sonra hükmünü vermiştir. Hatta değişik sebeplerle tâkîbâta uğrayıp suçsuz olduğu

81 Bk. Muhyî, s. 138-141.

82 Fuâdî, s. 62.

83 Bk. Öngören, s. 197, 218.

84 Bk. Atâî, s. 212-213.

85 Ocak, *Mubyidü'n Karamânî*, s. 482.

86 Bu dönemde idam edilenler arasında ulemâdan, mesela, *Molla Kâbiz ve Hakîm İsbak* gibi isimler bulunmaktadır (a.g.m., s. 474).

87 Köprülü, I, 32; Faruqî, s. 96.

88 Bunların sapık âdetleri için bk. Âşık Çelebi, vr. 175a-b.

89 Köprülü, I, 32.

90 Atâî, s. 85-86.

91 Bk. Konyalı, s. 48; ondan naklen Mayer, s. 59.

92 Atâî, 88.

anlaşılanlardan özür dilenerek gönülleri alınmaya çalışılmıştır. Nitekim, yukarıda kaydedilen Oğlan Şeyh'in babası Melâmiyye şeyhlerinden Pîr Ali Aksarâyî (Alaeddin Aksarâyî, ö. 944/1537-38 civarı) hakkında bir ara bazı isnatlar ileri sürülmüş ve *mehdîlik* davasında bulunduğu gerekçesiyle tâkîbât başlatılmıştır.⁹³ Ancak bunun böyle olmadığı görülünce tâkîbâtın sonucu çok iyi bir şekilde neticelenmemiştir. *Semerât* müellifi Sarı Abdullah Efendi'nin, ondan naklen La'lîzâde, Müstakimzâde ve Sâdık Vicdânî'nin ortaklaşa kaydettiklerine göre, bu iddianın yayıldığı esnada Kânûnî Sultan Süleyman, İran seferi için (I. İran seferi) hazırlık yapmakta imiş.⁹⁴ Şeyhin mehdîlik iddiası kendisine ulaştığında sultan, sefere giderken yol üzerinde şeyhle görüşmeye karar vermiş⁹⁵ ve sefer esnasında, tebdîl-i kıyafetle gizlice Pîr Ali Aksarâyî'nin yanına giderek onunla görüşmüştür.⁹⁶ Bu buluşmaları esnasında pâdişah şeyh hakkında ileri sürülenlerin bir iftiradan ibaret olduğunu anlamış ve "Azîzim sizi bize yanlış tanıtmışlar..." demiştir. Pâdişahın bu ifadesi üzerine şeyh, "Devletlû pâdişahım bu fakire isnâd olunan nedir?" diye sormuş, o da "Mehdîyim diyormuşsun. Ayrıca 'cennetin dört ırmağı bizdedir' der imişsin" deyince şeyh, "Şevketlû pâdişahım, zâhirde şimdilik mehdî sizsiniz. Ayrıca cennetin dört ırmağı da cennete aittir. Bunlar kevser suyu, beyaz süt, saf bal ve kırmızı şarap ırmaklarıdır. Öldükten sonra oraya giren mü'minler bu ırmaklardan içeceklerdir. Hak Teâlâ size ve bize Resûlullah (a.s.)'ın meclisinde onlardan içmek nasip etsin. Ancak 'insan', âlem-i şehâdet ve âlem-i melekûtun bir numunesi olduğu için, onda meydana gelen *ilim*, *ma'rifet*, *aşk* ve *bakikattan* her biri bu ırmaklara teşbih olunmuştur" dedikten sonra, "Birkaç baş sığır ve davarımız var, binaenaleyh bunların zâhirde olan misalleri dahi hanemizde mevcuttur" diyerek pâdişaha süt ve bal sunmuştur". Pâdişah, "Azîzim şarap ırmağından da bir numunemiz yok mudur?" diyerek latife edince, şeyh, "Evet, şarap ırmağı aşk-ı Yezdân ve cezbe-i Rahmân'dır. Bu da taliplerden esirgenmemektedir" diyerek, o esnada Kânûnî ile birlikte gelip bu meclise iştirak etmiş olan ve şeyhi ayakta can kulağıyla dinleyip oldukça etkilenmiş bulunan sultanın çuhadarı Pertev Paşa'ya bir nazar etmiş ve onun gayri ihtiyârî "Allah" diye bağırarak yere yuvarlanmasına ve bir müddet vecd halinde öylece kalmasına sebep olmuştur. Bu olaydan Kânûnî'nin çok etkilendiği, hatta o esnada ağladığı kaydedilmektedir.⁹⁷ Pâdişah şeyhle görüştüktan sonra yoluna devam etmiş ve sefer dönüşü şeyhi tekrar ziyaret etmiştir. Zira sefer öncesi görüşmeleri esnasında şeyhin işaret ettiği hadiseler sefer sırasında aynen meydana gelmişti.

93 Bk. Sarı Abdullah Efendi, s. 246; La'lîzâde, s. 24-25; Müstakimzâde, vr.10a-b; Sâdık Vicdânî, s. 50.

94 Kânûnî Sultan Süleyman'ın İran üzerine 1533-35, 1548-49, 1553-55 tarihlerinde olmak üzere üç defa seferi olmuştur (bk. Öztuna, I, 240, 244, 245). Yukarıda kaydedilen İran seferi birincisi olmalıdır. Zira ikinci ve üçüncü seferler görüldüğü gibi, Aksarâyî'nin vefat tarihinden (944/1537-38 civarı) sonra gerçekleşmiştir.

95 Bk. Sarı Abdullah Efendi, s. 246, 248; La'lîzâde, s. 24; Müstakimzâde vr.10b; Sâdık Vicdânî, s. 50.

96 Sarı Abdullah Efendi, s. 247; La'lîzâde, s. 25; Müstakimzâde, aynı yer; Sâdık Vicdânî, s. 51.

97 Sarı Abdullah Efendi, s. 247, 248. Şeyh Aksarâyî'nin Kânûnî ile yaptığı bu görüşme bazı ufak farklılıklarla birlikte La'lîzâde, Müstakimzâde ve Sâdık Vicdânî tarafından da aynen tekrar edilmektedir (bk. La'lîzâde, s. 25-26; Müstakimzâde, vr.10b-11a; Sâdık Vicdânî, s. 51).

Bu ikinci görüşmelerinde de Kânûnî, şeyhten nasihat ve duâ talebinde bulunmuş ve kendisine bir kısım emlak ve tarlalar vermek istemiştir.⁹⁸

Ayrıca belirtmek gerekir ki, Melâmiyye ricâlinden Oğlan Şeyh devlet tarafından idam edilmiştir; ancak, onun idamından sonra İstanbul'da ilk Melâmî tekkesi de, bizzat Kânûnî Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır.⁹⁹ İlk şeyh olarak da Pîr Ali Aksarâyî'nin halifelerinden Şeyh Ya'kûb Helvâî (ö.997/1588-89) tayin olunmuştur.¹⁰⁰ Aynı zamanda Aksarâyî'nin damadı olan Ya'kûb Efendi, Aksaray'dan kayın biraderi Oğlan Şeyh'le birlikte İstanbul'a gelmiş, onun idamı esnasında kendisi de hapse atılmıştır.¹⁰¹ Akka'ya sürüldüğü de rivayet edilmektedir.¹⁰² Fakat Acem Seferi esnasında¹⁰³ Kânûnî tarafından affedilmiş ve İstanbul Süleymaniye'de Bozdoğan Kemeru bitişiginde yaptırılan mezkur tekkeye yerleştirilmiştir.¹⁰⁴ Burada irşad faaliyetine başlayan Helvâî Efendi'nin bir gün Pâdişah Kânûnî tarafından ziyaret edildiği ve şeyhin de kendisine helva ikram ettiği nakledilmektedir.¹⁰⁵

V. SONUÇ

Yukarıda kaydedilen bilgi ve belgelerden açıkça anlaşılıyor ki, devlet adı geçen tarikat şeylerinin idamına gerekçe olarak, onların dinden çıkmış olmalarını (zendeka ve ilhad) göstermektedir. Üçünün de gerekçesi budur. Eldeki mahkeme kayıtları da bunu te'yid etmektedir. Bu yüzden, gerçekleştirdiği mezkur idamlarla devletin o dönemde herhangi bir tarikat ya da şeyhe husûsî bir baskı uygulamak niyetinde olmadığı, aksine cemiyette huzuru te'sis edip, Şeriat'ın emirlerini yerine getirmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Diğer yandan, Oğlan Şeyh ile Hamza Bâlî'nin tasavvufî açıdan gerekli olan seyr-i sülûklarını tam ikmal etmeden şeyhliğe kalkıştıkları, Muhyiddin Karamânî'nin ise, bizzat kendi tarikat arkadaşının ifadesiyle, bir sûfide bulunmaması gereken tavırlar içinde olduğu; ayrıca her üçünün de vahdet-i vücüd gibi tasavvufun ince meselelerini, cahil müridlerin yanında ifşâ etmek suretiyle, daha sonra telafisi mümkün olmayan yanlış anlaşılmalara sebebiyet verdikleri, şahitlerin ifade tarzlarından anlaşılmaktadır. Binaenaleyh idam edilen bu üç tarikat şeyhinin de, eldeki bilgilere göre hem şeriat, hem de tarikat noktasından hata ettiklerine hükmetmek gerekmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisâdî ve İctimâî Taribi*, İstanbul 1995.

Akgündüz, Ahmet, "Ebüssuûd Efendi", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, X, 365-371.

Âşık Çelebi, *Meşâiru's-Suarâ or Tezkere of Âşık Çelebi*, (nşr. G. M. Meredith Owens), Londra 1971.

98 Sarı Abdullah Efendi, s. 248; La'lizâde, s. 27; Müstakimzâde, vr.11a.

99 Vassâf, II, 289; Işın, s. 49.

100 Hulvî, s. 600-601; Atâî, s. 65; Müstakimzâde, vr.12a; Sâdık Vicdânî, s. 52.

101 Vassâf, II, 289.

102 Işın, s. 49.

103 Zikredilen İran seferi Oğlan Şeyh'in idamından (1538-39) sonra gerçekleştiğine göre, bunun II. (1548-49) veya III. (1553-55) İran seferi olması gerekir.

104 Vassâf, II, 289; ayrıca bk. Işın, s. 49.

105 Vassâf, aynı yer.

- Atâî, Nev'îzâde, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's- ekâik*, (nşr.haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeybülislâm Ebüssuûd Efendi Fetvaları Işığında 16.Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1983.
- Erünsal, İsmail E., Abdurrahman el-Askerî's Mir'âtü'l-Işk: A New Source for the Melâmî Movement. in the Ottoman Empire During the 15th and 16th Centuries, Wiener Zeitschrift für die Kunde Des Morgenlandes (WZKM), LXXXIII. band, Wien 1993.
- Faroqhi, Suraiya, "Seyyid Gazi Revisited: The Foundation as Seen Through Sixteenth and Seventeenth Century Documents", *Turcica*, Paris 1981, XIII, 90-122.
- Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmî'*, İstanbul 1281 H.
- Hulvî, Mahmud Cemaleddin, *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviyye*, (haz. Mehmed Serhan Tayşî), İstanbul 1993.
- Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künbü'l-abbâr*, Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Ktp., nr: 11127 (Yazma nüshadan fotokopi).
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Melâmîlik ve Melâmîler*, (tıpkı basım), İstanbul 1992.
- Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr: 2305-2309.
- Işın, Ekrem, "Helvâî Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, IV, 49-51.
- İpşirli, Mehmet, "Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VIII, 348-349.
- İstanbul Şer'iyye Sicilleri*, Evkâfî Hümâyûn Müfettişliği, nr: 4/2, 35.
- İstanbul Şer'iyye Sicilleri Arşivi Rumeli Sadâreti Mabkemesi Sicilli*, nr: 20/2, vr.105b-106a.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, "Kânûnî Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, sy.VIII, yıl: 1969, 47-56.
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Halkedebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul 1935.
- La'lîzâde Abdülbaki, *Tarîkat-ı Âliyye-i Bayrâmiyye'den Tâife-i Melâmiyye'nin An'ana-i İrâdetleri...*, ts.
- Mayer, Hans George, "İctimâî Tarih Açısından Osmanlı Devleti'nde Ulemâ-Meşâyih Münasebetleri", (trc. Hüseyin Zamantılı), *Kubbaaltı Akademi Mecmuası*, sy.IV, yıl: 1980, 48-68.
- M. Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-i Aliyye: Melâmîlik*, İstanbul 1338-40.
- Muhammed Nazmî, *Hediyyetü'l-ibvân*, (haz. Osman Türer; basılmamış doktora tezi), Ankara 1982.

- Muhyî-yi Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî ve Şemlelizâde Ahmed Efendi Şîve-i Tarikat-ı Gülşeniyye*, (yaa. Tahsin Yazıcı), Ankara 1982.
- Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin, *Risâle-i Melâmiyye-i Bayrâmiyye*, İstanbul Üniversitesi Ktp., İbnülemin, nr: 3357.
- , *Devbatü'l-Meşâyih: Osmanlı Şeyhülislâmlarının Biyografileri*, (nşr. Ziya Kazıcı), İstanbul 1978.
- Ocak, Ahmed Yaşar, *Kânûnî Sultan Süleyman Devrinde Bir Osmanlı Heretiği: Şeyh Muhyiddin-i Karamânî*, Prof. Dr. Bekir Kütükoğluna Armağan, İstanbul 1991, 473-484.
- , "Kânûnî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Resmî Düşüncesine Karşı Bir Tepki Hareketi: Oğlan Şeyh İsmâil-i Ma'sûkî", *Osmanlı Araştırmaları-The Journal of Ottoman Studies* (OA), X, 473-484.
- Ömer el-Fuâdî, *Menâkıb-ı Şerîf-i Pîr-i Halvetî*, Kastamonu 1294 H.
- Öngören, Reşat, *XVI. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, (basılmamış doktora tezi), İstanbul 1996.
- Öztuna, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul 1986.
- Pakalın, Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul 1983.
- Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-fuâd fi'l-mebde-i ve'l-meâd*, İstanbul 1288H.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991.
- Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *Düşünce ve Bilim Tarihi (1300-1600), Türkiye Tarihi II, Osmanlı Devleti [1300-1600]*, (yay.yön. Sinâ Akşin), İstanbul 1988.
- , *İslâm Tarihi Dersleri*, Ankara 1982.
- Yücel, Yaşar, *Mubteşem Türk Kânûnî ile 46 Yıl*, Ankara 1987.
- Yücel, Yaşar-Sevim, Ali, *Klasik Dönemin Üç Hükümdarı: Fatih-Yavuz-Kânûnî*, Ankara 1991.